

Schipperen op de Aziatische vaart

De financiering van de VOC kamer Enkhuizen, 1602-1622¹

RUBEN SCHALK, OSCAR GELDERBLOM EN

JOOST JONKER

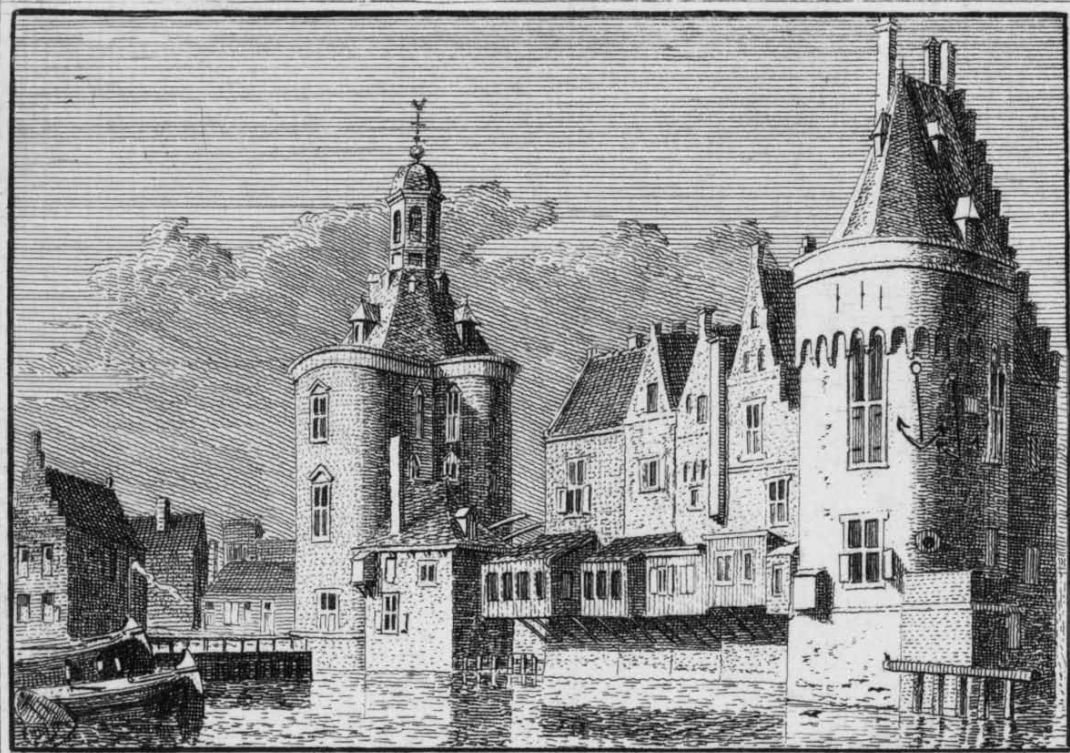
3

Negotiating the Asiatic Route: Financing the Dutch East India Company, Enkhuizen Chamber, 1602-1622

During its first twenty years the Dutch East India Company, or VOC, struggled with the disadvantages of operations being spread over six local chambers, as imposed by its 1602 charter. Mirroring the Dutch Republic's urban particularism, this operational fragmentation effectively bankrupted chambers if ships failed to return. Using the ledgers of Enkhuizen, one of the smaller chambers, we detail the difficulties with which it grappled and chart the slow process of overcoming them through the harmonisation of administrative procedures and other trust-building measures. These culminated in the company directors claiming limited liability for debt, which until now they were generally thought to have possessed from the start.

Inleiding

De oprichting van de VOC in maart 1602 was eigenlijk een fusie tussen verschillende voorcompagnieën die hun belangen bundelden, georkestreerd door een overheid die een militaire macht in Azië wilde opbouwen. De historiografie benadrukt de uitkomst van die fusie, de VOC als een groot, centraal geleid concern. Zo is het octrooi van 1602 de geschiedenis ingegaan als oprichtingsakte van de eerste permanente onderneming met verhandelbare aandelen, scheiding van eigendom en management en beperkte aansprakelijkheid voor aandeelhouders en bewindhebbers. Deze 'moderne' interpretatie van het bedrijf gaat terug op het werk van Van Brakel,

DOMBURG of DROMMEDARIS en OOST-IND: TOREN. 1726.

Vanaf 1602 huurde de kamer Enkhuizen de Engelse Toren (rechterzijde) van het Enkhuizer stadsbestuur. Hier werden financiële zaken en andere aangelegenheden afgehandeld door de bewindhebbers van de kamer Enkhuizen.

Cornelis Pronk, Henricus Spilman, Domburg of Drommedaris en Oost-Indische Toren te Enkhuizen, 1726.

Westfries Archief, Hoorn.

Van der Heijden en Mansvelt, die het verband tussen voc en de moderne naamloze vennootschap onderzochten.² Ze wordt bovendien gevoed door het functioneren van het bedrijf vanaf de jaren 1630, toen inderdaad sprake was van een zeer winstgevende onderneming die haar succes in belangrijke mate dankte aan permanentie, aan scheiding van eigendom en management en aan een gestroomlijnde interne organisatie zowel binnen Azië als tussen Azië en Europa.³

Toen de voc werd opgericht was van een dergelijke organisatie echter nog geen sprake. Zowel De Heer als Steensgaard hebben gewezen op het stapsgewijze proces waarin de compagnie vorm kreeg. De eerste onderzocht het verband tussen de decentrale structuur en financiële problemen van de voc, de laatste schetste de evolutie van de bedrijfsvorm maar zag de financiële drijfkrachten van dat proces over het hoofd.⁴ In dit artikel verbinden we deze standpunten met elkaar en betogen we dat het functioneren van de nieuwe compagnie belemmerd werd door de spreiding van de bedrijfsactiviteiten over zes lokale kamers, een constructie ingegeven door het sterke stedelijke particularisme in de Republiek. Deze spreiding bood zekere voordelen, zoals een brede kapitaalinschrijving en toegang tot lokale markten, maar belemmerde een meer efficiënte, centrale bedrijfsvoering. De fusie van 1602 vormde daardoor geen afsluiting, maar slechts het begin van een proces waarin het bedrijf geleidelijk naar een hechtere coördinatie toegroeide. Dit ging nogal moeizaam, wat leidde tot nodeloze problemen en kosten. We reconstrueren

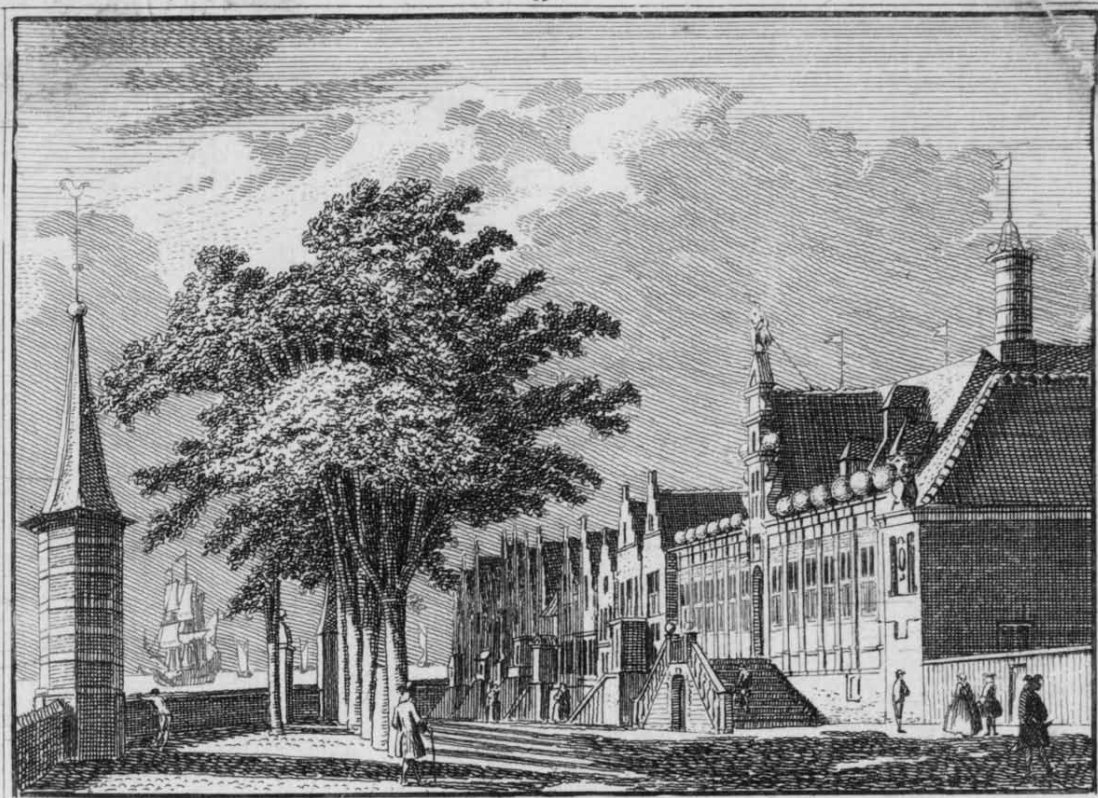
1 De auteurs danken de redactie van BMGN - LCHR en de externe referenten voor hun commentaar op een eerdere versie.

2 S. van Brakel, *De Hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw, hun ontstaan, hunne inrichting* (Den Haag 1908); idem, 'Bijdrage tot de geschiedenis der naamlooze vennootschap', *Rechtsgeleerd magazijn* 31 (1912) 261-306; idem, 'Ontbrekende schakels in ons vennootschapsrecht', in: *Rechtshistorische opstellen aangeboden aan mr. S.J. Fockema Andreae* (Haarlem 1914) 153-194; idem, 'Vennootschapsvormen in Holland gedurende de zeventiende eeuw', *Rechtsgeleerd magazijn* 36 (1917) 1-30, 145-189; E.J.J. van der Heijden, *De ontwikkeling van de naamlooze vennootschap in Nederland vóór de codificatie* (Amsterdam 1908); idem, 'Over den juridischen oorsprong der Naamlooze Vennootschap', in: *Rechtshistorische opstellen aangeboden aan mr. S.J. Fockema Andreae*, 132-152;

W.M.F. Mansvelt, *Rechtsvorm en financieel beheer bij de voc* (Amsterdam 1922); vergelijk H. den Heijer, *De geotrooieerde compagnie, de voc en de wic als voorlopers van de naamlooze vennootschap* (Deventer 2005).

3 F. Gaastra, *De geschiedenis van de voc* (Zutphen 2009); E.M. Jacobs, *Koopman in Azië. De handel van de Verenigde Oost Indische Compagnie tijdens de 18de eeuw* (Zutphen 2000).

4 C. de Heer, *Bijdrage tot de financiële geschiedenis der Oost-Indische Compagnie* (Den Haag 1929); N. Steensgaard, 'The Dutch East India Company as an Institutional Innovation', in: M. Aymard (ed.), *Dutch Capitalism and World Capitalism* (Cambridge 1982) 235-257; de twee standpunten zijn samengebracht in O. Gelderblom, A. de Jong en J. Jonker, 'The Formative Years of the Modern Corporation: The Dutch East India Company 1602-1623' (working paper juni 2012).

A. d. H. d.

OOST INDISCH-HUIS te ENKHUIZEN. 1729.

J. S. f.

Rond 1630 verlieten de bewindhebbers van de kamer Enkhuizen de Engelse Toren voor dit nieuw gebouwde en ruimere pand op de Wierdijk.

Abraham de Haen, Henricus Spilman, Oost-Indisch Huis te Enkhuizen, 1729.

Westfries Archief, Hoorn.

deze aan de hand van twee weinig gebruikte archiefstukken, namelijk het grootboek en het journaal van de voc kamer Enkhuizen, in combinatie met de resoluties van de centrale directie, de Heren XVII. Enkhuizen was wat betreft kapitaal inleg de op twee na grootste kamer, na Amsterdam en Middelburg, zodat deze casus een goede indruk geeft van de positie van kleinere kamers. De reconstructie laat zien dat het veel moeite kostte om van de voc een centraal geleid bedrijf te maken. Omdat de zes kamers niet elkaars goederen wilden distribueren of risico's wilden dragen en omdat ze dikwijls een structurele wanverhouding kenden tussen inkomsten en uitgaven, moesten de Heren XVII verschillende malen ingrijpen. Zo ontstond heel geleidelijk een grotere mate van coördinatie en tegelijk een straffere organisatievorm.

De Enkhuizer administratie leert ons dus hoe de voc de nadelen van stedelijke particularisme te boven kwam en levert bovendien nieuwe inzichten over de manier waarop de compagnie permanentie en beperkte aansprakelijkheid verkreeg en over de aard van een oud probleem, de aanvankelijk uiterst magere bedrijfsresultaten.⁵ Daarmee vormt onze bijdrage een aanvulling op de discussie over het voc beleid, die zich tot nu toe concentreerde op de late zeventiende- en de achttiende eeuw.⁶ We beperken ons tot de eerste octrooiperiode van de voc, die liep van 1602 tot en met 1622. Pas aan het einde van die periode was de bedrijfsorganisatie gesteld tot de bijzondere vorm waaraan de compagnie haar reputatie als moderne corporatie dankt.

Complexe structuren

De voc was een hybride bedrijf in twee opzichten. Het had de vorm van een particuliere vennootschap, maar de Staten-Generaal hadden een zware, vaak zelfs dwingende stem in de bedrijfsvoering terwijl de aandeelhouders niets

5 J. de Vries en A. van der Woude, *The First Modern Economy: Success, Failure and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815* (Cambridge 1997) 389; H. den Haan, *Moedernegotie en grote vaart. Een studie over de expansie van het Hollandse handelskapitaal in de 16de en 17de eeuw* (Amsterdam 1977) 119-122.

6 S.R.H. Jones en S.P. Ville, 'Efficient Transactors or Rent-seeking Monopolists?: The Rationale for Early Chartered Trading Companies', *The Journal of Economic History* 56 (1996) 898-915; J.L. van Zanden, 'Over de rationaliteit van het ondernemersgedrag van de voc. Enkele

empirische bevindingen', in: C.A. Davids, W. Fritschy en L.A. van der Valk (eds.), *Kapitaal, ondernemerschap en beleid. Studies over economie en politiek in Nederland, Europa en Azië van 1500 tot heden. Afscheidsbundel voor prof. dr. P.W. Klein* (Amsterdam 1996) 409-422; F. Gaastra, *Bewind en beleid bij de voc, 1672-1702* (Zutphen 1989); J.J. Steur, *Herstel of ondergang. De voorstellen tot redres van de voc 1740-1795* (Utrecht 1984); M. van Rossum, 'De intra-Aziatische vaart. Schepen, "de Aziatische zeeman" en de ondergang van de voc?', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 8 (2011) 32-69.

in te brengen hadden.⁷ De opbouw van het bedrijf weerspiegelde bovendien het sterke economische en politieke particularisme in de Nederlanden. De bedrijfsactiviteiten waren namelijk gespreid over zes autonome kamers, respectievelijk in Amsterdam, Middelburg, Rotterdam, Delft, Hoorn en Enkhuizen, op basis van een in het octrooi vastgelegde verdeelsleutel. Amsterdam betaalde de helft van de kosten en deelde naar rato in de opbrengsten, Zeeland deed dat voor een kwart en de overige kamers elk voor 6,25 procent. Jaarlijks werden eventuele verschillen tussen de officiële verdeling en de werkelijke gerealiseerde kosten en opbrengsten vereffend.⁸ De kamers waren in hun bedrijvigheid vrijwel autonoom met eigen scheepswerven, pakhuizen en kantoren.⁹ Ze vaardigden vertegenwoordigers af naar een centrale vergadering van zeventien directeuren, de Heren XVII, die twee- tot driemaal per jaar het gezamenlijke beleid uitstippelden zonder over de macht te beschikken kamers besluiten op te leggen.¹⁰ Conform de verdeelsleutel in het octrooi had Amsterdam acht vertegenwoordigers in het college, Middelburg vier en Enkhuizen, Hoorn, Delft en Rotterdam ieder één. De zeventiende plaats viel bij toerbeurt toe aan Middelburg en de vier kleine Hollandse kamers. Amsterdam had dus een overwicht, maar moest altijd de steun van één of meer andere kamers verwerven voor een meerderheid, wat in de praktijk overigens vaak lukte.¹¹

De gedecentraliseerde bedrijfsvorm van de voc was het resultaat van langdurige fusiebesprekingen waarin de verschillende betrokkenen hun belangen hardnekkig verdedigden.¹² Een cruciaal punt vormde het vermijden van een Amsterdams overwicht in het fusiebedrijf, want dat dreigde politieke invloed, werkgelegenheid en winst van de andere plaatsen weg te zuigen. De decentralisatie van activiteiten over zes steden weerspiegelde de politieke structuur van de Republiek, waarin steden via de provinciale Staten een overwicht hadden in de Staten-Generaal.¹³ In de literatuur gelden decentralisatie en stedelijke autonomie als een basis voor economisch succes en relatieve politieke stabiliteit, omdat geen van de politieke actors zijn zin

7 O. Gelderblom, A. de Jong en J. Jonker, 'An Admiralty for Asia: Isaac le Maire and Conflicting Conceptions about the Corporate Governance of the voc', in: J.G.S. Koppell (ed.), *Origins of Shareholder Advocacy* (New York 2011) 29-60; Den Heijer, *Geëtrooieerde compagnie*, 66.

8 Den Heijer, *Geëtrooieerde compagnie*, 129.

9 H. Bonke en K. Bossaers, *Heren investeren. De bewindhebbers van de Westfriese kamers van de voc* (Enkhuizen 2002) 33-41.

10 Gaastra, *Geschiedenis*, 151-155; idem, *Bewind*, 53-54.

11 Gaastra, *Geschiedenis*, 21.

12 H. den Heijer, 'De Staten-Generaal en de oprichting van de voc', in: J.R. Bruijn (ed.), *Roemrucht verleden. De Staten-Generaal en de voc* (Den Haag 2002) 8-23.

13 J.L. Price, *Holland and the Dutch Republic in the Seventeenth Century: The Politics of Particularism* (Oxford 1994) 3, 13, 127.

kon doordrukken.¹⁴ Iedere actor kon echter wel de besluitvorming traineren door vast te houden aan het eigenbelang.¹⁵ Vanaf grofweg de vijftiende eeuw werd dit particularisme geleidelijk ingedamd door steden te binden aan compromissen gesloten in provinciale en centrale overlegorganen.¹⁶ Toch bleef particularisme op economisch en fiscaal terrein tot het einde van de Republiek een probleem.¹⁷ Het speelde ook de VOC in haar beginjaren parten. In theorie zou de schaal van de onderneming gezorgd moeten hebben voor een betere verdeling van de risico's van de handel, lagere transactiekosten en een verbreding van afzetmarkten.¹⁸ Om die schaalvoordelen te realiseren moesten de kamers nauw samenwerken, maar hier kwam door een gebrek aan onderling vertrouwen weinig van terecht. De kleine kamers kwamen daardoor

- 14 J.L. van Zanden en M. Prak, 'Towards an Economic Interpretation of Citizenship: The Dutch Republic between Medieval Communes and Modern Nation-States', *European Review of Economic History* 10 (2006) 111-147, aldaar 119-120, 126; M. Prak, 'Challenges for the Republic: Coordination and Loyalty in the Dutch Republic', in: A. Holenstein, T. Maissen en M. Prak (eds.), *The Republican Alternative: The Netherlands and Switzerland compared* (Amsterdam 2008) 51-71; W. Blockmans, 'Four Golden Ages: Regional Interdependency in the Low Countries', *BMGN - Low Countries Historical Review* 127:2 (2012) 89-96, aldaar 94; J.I. Israel, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford 1995) 345; I.J.A. Nijenhuis, 'Republic Risks: Commerce and Agriculture in the Dutch Republic', in: Holenstein, Maissen en Prak, *The Republican Alternative*, 267; C.A. Davids, *The Rise and Decline of Dutch Technological Leadership: Technology, Economy and Culture in the Netherlands, 1350-1800* (Leiden 2008); J.E.C. Dijkman, *Shaping Medieval Markets: The Organisation of Commodity Markets in Holland, c. 1200-c. 1450* (Leiden 2011).
- 15 M. 't Hart, 'The Dutch Republic: The Urban Impact upon Politics', in: C.A. Davids en J. Lucassen (eds.), *A Miracle Mirrored: The Dutch Republic in European Perspective* (Cambridge 1995) 78-83.
- 16 W. Blockmans, *Metropolen aan de Noordzee. Geschiedenis van Nederland, 1100-1560* (Amsterdam 2010) 588-590, 620; Prak en Van Zanden, 'Towards an Economic Interpretation', 127.
- 17 M. 't Hart, 'De democratische paradox en de Opstand in Vlaanderen, Brabant en Holland', in: M. Damen en L. Sicking, *Bourgondië voorbij. De Nederlanden, 1250-1650. Liber alumnorum Wim Blockmans* (Hilversum 2010) 375-388; Prak en Van Zanden, 'Towards an Economic Interpretation', 136; Israel, *Dutch Republic*, 285-291; R. Yntema, 'The Union of Utrecht, Tariff Barriers and the Interprovincial Beer Trade in the Dutch Republic', in: Oscar Gelderblom (ed.), *The Political Economy of the Dutch Republic* (Farnham 2009) 255-290; D. Aten, 'Als het geweld comt...'. *Politiek en economie in Holland benoorden het IJ, 1500-1800* (Hilversum 1995); L. Noordegraaf, 'Internal Trade and Internal Trade Conflicts in the Northern Netherlands: Autonomy, Centralism, and State Formation in the Pre-industrial Era', in: S. Groenvelde en M. Wintle (eds.), *State and Trade: Government and the Economy in Britain and the Netherlands since the Middle Ages* (Zutphen 1992) 12-27.
- 18 A.M. Carlos en S. Nicholas, "'Giants of an Earlier Capitalism": The Chartered Trading Companies as Modern Multinationals', *Business History Review* 62 (1988) 398-419.

al snel na de oprichting in grote financiële problemen vanwege de kasstromen op de Aziatische vaart. Pas na geruime tijd bleken de grote kamers bereid om goederen en risico's te delen.

De precare positie van Enkhuizen

We kunnen de bedrijfsvoering van Enkhuizen reconstrueren uit een journaal en een grootboek van de kamer. Deze bleven bewaard voor de periode 1608-1619 en bevatten nog allerlei aanvullende gegevens waaruit we kunnen afleiden wat er in voorafgaande en volgende jaren gebeurde. Zoals gebruikelijk bij het dubbel boekhoudsysteem schreven klerken in het journaal alle transacties chronologisch en tot in detail op. De transacties werden vervolgens naar soort geordend en overgebracht op grootboekrekeningen. Ieder uitgezonden schip had bijvoorbeeld een eigen rekening waarop gemaakte equipagekosten enerzijds en de verkoopwaarde van ingekomen goederen anderzijds verantwoord werden. Daarnaast had het grootboek ook rekeningen voor maandlonen van bemanningen, leveranties aan kooplieden, uitstaande schulden, transacties door bewindhebbers voor de kamer, kantoorkosten, en zo voort. De gevolgde boekhoudsystematiek hield in dat journaal en grootboek nauw op elkaar moesten aansluiten en dat de grootboekposten altijd met elkaar in evenwicht moesten zijn. De vrijwel foutloze boekhouding die dit opleverde geeft inzicht in de moeite die de bewindhebbers van Enkhuizen over de jaren heen deden om inkomsten, uitgaven en financiering op elkaar af te stemmen.¹⁹

19 Over de doelmatigheid van de boekhouding van de VOC lopen de meningen uiteen. Vooral Mansvelt, *Rechtsvorm*, liet zich negatief uit over de manier van boekhouden, die moeilijk zicht zou hebben gegeven op winst en verlies door ondoorzichtige in- en verkoopprijzen en de afwezigheid van sommige kapitaalgoederen in de boeken. M.A.P. Meilink-Roelofs, 'Hoe rationeel was de organisatie van de Nederlandse Oostindische Compagnie?', *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 44 (1981) 170-190; K. Glamann, *Dutch-Asiatic Trade 1620-1740* (Den Haag 1958) en J.P. de Korte, *De jaarlijkse financiële verantwoording in de Verenigde Oostindische Compagnie* (Leiden 1984) hebben echter laten zien dat de bewindhebbers zich wel degelijk bewust waren van hoe de compagnie er op

verschillende momenten voorstond. Deze discussie is hier van ondergeschikt belang omdat gekeken wordt naar financiering in plaats van winst. Hiervoor leent de boekhouding van de kamer Enkhuizen zich uitstekend. Vergelijk ook W. Funnell en J. Robertson, 'The Dutch East-India Company and Accounting for Social Capital at the Dawn of Modern Capitalism 1602-1623', *Accounting, Organizations and Society* 37 (2012) 342-361; W. Funnell en J. Robertson, 'Capitalist Accounting in Sixteenth Century Holland, Hanseatic Influences and the Sombart Thesis', *Accounting, Auditing & Accountability* 24 (2011) 560-587; J.S. Toms, 'Calculating Profit, a Historical Perspective on the Development of Capitalism', *Accounting, Organizations and Society* 35 (2010) 205-221.

De Enkhuizer problemen vonden hun oorsprong in een ondeugdelijke financieringsmethode. De VOC gebruikte het door aandeelhouders ingelegde geld namelijk in zijn geheel als omlopend kapitaal, als vlottende middelen, in plaats van investeringen te scheiden in vlottende en vaste en voldoende reserve te houden voor de financiering van die laatste. Volgens het octrooi moesten inschrijvers hun aandeel in vier termijnen betalen op basis van de verwachting dat vanaf het derde jaar telkens voldoende schepen zouden terugkeren om de kosten van volgende uitredingen te dekken. Gebeurde dat niet, dan kreeg de betreffende kamer dus een financieringstekort. In Enkhuizen wreekte deze methode zich onverbiddelijk, want vrijwel meteen bleek het ingelegde kapitaal bij lange na niet genoeg om zelfstandig te kunnen opereren. Er werd in 1602 voor totaal 567.000 gulden ingeschreven. Hiervan moesten bewindhebbers 27.000 gulden onderbrengen bij andere kamers omdat ze de inschrijvingen na het sluiten van de boeken hadden aangenomen; 24.000 gulden ging naar Middelburg, de rest naar Delft, zodat er in Enkhuizen 540.000 gulden voor uitreding beschikbaar bleef.²⁰ Dat geld ging op zonder dat er inkomsten tegenover stonden. Tabel 1 geeft een overzicht van Enkhuizens uitgezonden en teruggekeerde schepen plus de equipagekosten tot 1623.

De kamer rustte tijdens de eerste octrooiperiode zeventien schepen uit van wisselende grootte en gaf daaraan 3,1 miljoen gulden uit. Tot 1623 keerden echter slechts vijf schepen, ongeveer de helft van het uitgezonden tonnage, terug: in 1610, 1613, twee in 1618, één in 1622. De grote tussenpozen tussen vertrekkende schepen tonen aan dat Enkhuizen daardoor vaak niet in staat was om nieuwe uitredingen te doen. Na het vertrek van de *Enkhuizen* en *Westfriesland* in 1603 verstreek er drie jaar tot de volgende equipage. Gedurende 1606-1609 kon de kamer geen schepen uitzenden en in 1609-1610 alleen twee jachten. In 1611 vertrokken twee flinke bodems, maar in 1612 en 1613 gebeurde er vervolgens weer niets. Pas vanaf 1616 kon Enkhuizen regelmatig uitreden zonder dat daar regelmatig inkomsten van terugkerende schepen tegenover stonden. Kennelijk worstelde de kamer tot dat jaar met een kasstroomprobleem dat toen werd opgelost. Hoe verliep die worsteling en waaruit bestond de oplossing? We kijken eerst naar de uitgaven en dan naar de inkomsten en financieringsmethoden.

20 R. Willemsen, 'Beleggers in een nieuwe compagnie. Het aandeelhoudersregister van de kamer Enkhuizen der VOC', in: R. van Gelder, J. Parmentier en V. Roeper (eds.), *Souffrir pour parvenir. De wereld van Jan Huygen van Linschoten* (Haarlem 1998) 65-79; Nationaal Archief Den Haag

(verder NA), 1.04.02 Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795 (verder VOC), inv. nr. 14854, Journaal van inkomsten en uitgaven van de kamer Enkhuizen, van een gedeelte van de periode van de eerste en tweede tienjarige rekening, 30 juni 1608-20 mei 1619, fol. 126.

Tabel 1. Equipages en equipagekosten van de kamer Enkhuizen, 1603-1623

Jaar	Schip	Ton	Kosten (gulden) ^I	Retour	Ton
1603	<i>Enkhuizen</i>	300		vergaan in 1607	
1603	<i>Westfriesland</i>	700	320.112	vergaan in 1606	
1606	<i>Patania</i>	340	136.342	juli 1610	340
1609	<i>Hazewind</i>	120		bleef in Azië	
1610	<i>Brak</i>	100	74.319	vergaan in 1613	
1611	<i>Bantam</i>	800		september 1613	800
1611	<i>Patania</i>	340	321.857	afgebroken op de Molukken, 1615	
1614	<i>Enkhuizen</i>	500	106.423	juli 1618	500
1616	<i>Bantam</i>	800	222.271	afgebrand in 1627	
1617	<i>Postpaard</i>	300	201.960	juni 1618	300
1618	<i>Enkhuizen</i>	500	348.348	bleef in Azië	
1619	<i>Wapen van Enkhuizen</i>	700		februari 1622	700
1620	<i>Alkmaar</i>	600	566.236	september 1623	600
1620	<i>Haring</i>	180	81.493	bleef in Azië	
1621	<i>Monnikendam</i>	300		bleef in Azië	
1622	<i>Makreel</i>	300	208.970	bleef in Azië	
1623	<i>Wapen van Enkhuizen</i> ^{II}	700	586.463	juli 1627	700
Totaal		7.580	3.174.794		3.940

- I Omdat we willen weten hoe de totale kosten van elke equipage werden gefinancierd zijn hier de equipagekosten in ruime zin gegeven (bouw- en uitredingskosten plus de waarde van meegezonden lading).
- II Het schip voer in 1623 uit, maar viel volgens de ingelegde aantekeningen nog onder de tweede tienjarige rekening.

Bron: NA 1.04.02 VOC, inv.nr. 14854, fol. 31; NA 1.04.02 VOC, grootboek kamer Enkhuizen 1608-1619, fol. 169, ingelegde aantekeningen tussen fol. 453; J.R. Bruijn, F.S. Gastra en I. Schöffner (eds.), *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th Centuries* (Den Haag 1979-1987).

De kasproblemen van de Enkhuizer kamer waren zo groot omdat ze veel meer kosten maakte dan alleen de uitrusting van nieuwe schepen. Aan loonkosten van de bemanning werd op de equipagerekeningen namelijk alleen het handgeld geboekt, de eerste twee maanden gage. Het restant kwam op een algemene rekening van loonkosten, die in Enkhuizen tussen 1603 en 1623 in totaal bijna 450.000 gulden bedroegen. Niet nader omschreven 'ongelden' of bijkomende kosten beliepen nog eens 109.656 gulden.²¹ Een bijzondere post was een eenmalige betaling van 30.000 gulden aan de Admiraliteit van het Noorderkwartier voor een bijdrage in de equipage van oorlogsschepen.²² Daarnaast moest de kamer dividend uitkeren. Aandeelhouders hadden volgens artikel XVII van het octrooi recht op dividend zodra er vijf procent van het kapitaal in kas was. Deze betaling bleef echter uit totdat Isaac le Maires befaamde aanval op de aandelenkoers uit 1609 duidelijk maakte dat de *voc* iets moest doen om aandeelhouders tevreden te stellen.²³ Tussen 1610 en 1612 stelden de Heren XVII dividenden vast voor een totaalbedrag van 162,5 procent. Hiermee wilden ze duidelijk van hun aandeelhouders af zijn, want het bedrag stond gelijk aan hun inleg plus tien keer de gangbare rente van 6,25 procent.²⁴ Slechts 7,5 procent zou in geld worden uitgekeerd, de rest in specerijen. Veel aandeelhouders weigerden die goederen, zodat de compagnie uiteindelijk toch met contanten over de brug moest komen, zij het veel later.²⁵ Ook in Enkhuizen gebeurde dat. De kamer moest wegens geldgebrek het verschuldigde dividend van 707.240 gulden ruim uitsmeren: 250.240 gulden in 1612 (57,5%), 185.000 in 1615 (42,5%) en de laatste 272.000 gulden in 1618 (62,5%).²⁶ Bovenop dat laatste bedrag kwam nog een extra rentevergoeding van 6,25 procent vanwege de uitgestelde uitkering.²⁷

21 NA 1.04.02 VOC, (zonder inventarisnummer) grootboek kamer Enkhuizen, fol. 250, 429, ingelegde aantekeningen tussen fol. 453.

22 NA 1.04.02 VOC, grootboek kamer Enkhuizen, fol. 160.

23 J.G. van Dillen, 'Isaac le Maire en de handel in actiën der Oost-Indische Compagnie', *Economisch-historisch jaarboek* 16 (1930) 1-165; D.J. Barreveld, *Tegen de heeren van de VOC. Isaac le Maire en de ontdekking van Kaap Hoorn* (Den Haag 2002); L. Petram, *De bakermat van de beurs. Hoe in zeventiende-eeuws Amsterdam de moderne aandelenhandel ontstond* (Amsterdam 2011).

24 Gelderblom, De Jong en Jonker, 'Admiralty', 30.

25 Den Heijer, *Geoctrooieerde compagnie*, 87-88.

26 P. van Dam, *Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie*, F.W. Stapel (ed.) (Den Haag 1927-1943) I, eerste deel, 434; NA 1.04.02 VOC, inv.nr. 14854, fol. 796. De uitdeling van 62,5% in 1618 bedroeg ca. 272.000 gulden, dus het kapitaal dat nog aan aandeelhouders van Enkhuizen moest worden vergoed bedroeg rond de 435.200 gulden, plus 62,5%.

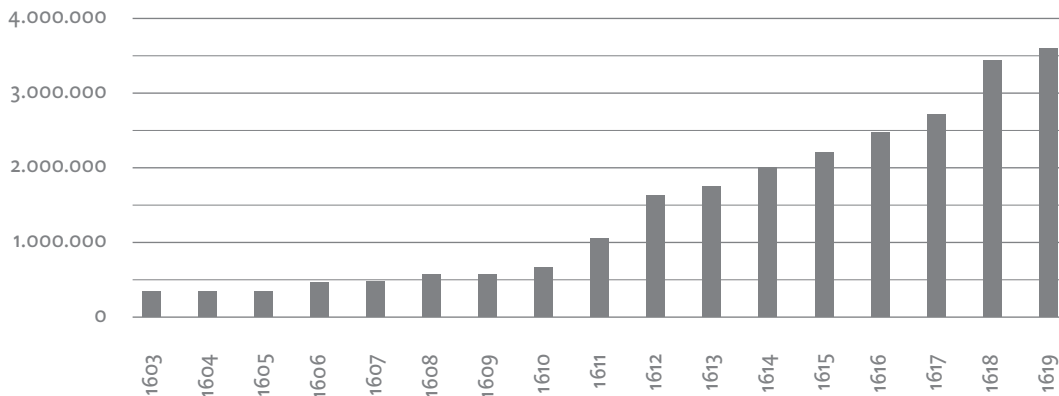
27 NA 1.04.02 VOC, inv.nr. 100, kopieresoluties van de Heren XVII, 7 juli 1608-19 augustus 1623, fol. 340, 4-17 augustus 1616.

1630	6. Nieuwe Kamer van de VOC	57.5	10.00
1631	17. april 1631	63.15	0.00
1632	20. april 1632	43.15	0.00
1633	20. april 1633	56.5	0.00
1636	6. oktober 1636	30	0.00
1637	17. april 1637	18.15	0.00
1639	27. september 1639	33	10
1631	15. febr. 1631	26.5	0.00
1637	17. april 1637	18.15	0.00
1634	13. febr. 1634	30	0.00
1635	18. april 1635	30	0.00
1635	18. april 1635	18.15	0.00
	11. febr. 1635	18.15	0.00
	14. febr. 1635	41.5	0.00
1637	27. september 1637	37	10
1638	4. oktober 1638	18	0.00
1639	27. september 1639	22	10
1640	27. september 1640	33	10
1642	2. august 1642	22	10
1647	20. april 1647	37	10
1647	20. april 1647	25	0.00
1649	29. september 1649	27	10
1645	11. april 1645	67	0.00
1648	8. maart 1648	33	15
1649	18. april 1649	37	10
1649	18. april 1649	02	10
1650	1. maart 1650	30	0.00

▲ Binnenzijde van een kwitantie van een VOC aandeel van de kamer Enkhuiizen, gedateerd 9 september 1606, waarop dividenduitkeringen zijn bijgehouden tot en met 1650. Dit 'oudste aandeel ter wereld' is nader te raadplegen op www.worldsoldestshare.com. Westfries Archief, Hoorn.

1649
9. september 1606

Grafiek 1. Cumulatieve uitgaven van de kamer Enkhuizen

Bron: NA 1.04.02 VOC, grootboek kamer Enkhuizen.

De totale uitgaven aan equipages, dividenden, lonen en andere onkosten beliepen dus ongeveer 3,6 miljoen gulden tot en met 1619.²⁸ Zoals uit Grafiek 1 blijkt liepen deze kosten vooral sterk op vanaf 1610, dat wil zeggen na terugkomst van het eerste schip. Kennelijk werd de kamer daarvoor dus inderdaad in zijn bedrijvigheid geremd door een gebrek aan kapitaal, dat wil zeggen, aan inkomsten. Omdat de verwachte retourvrachten door pech uitbleven, was in 1608 al het geld op en moesten de boekhouders noteren dat zij ‘op hare rekeninge meer hebben uitgegeven als ontvangen’, namelijk 875 gulden.²⁹

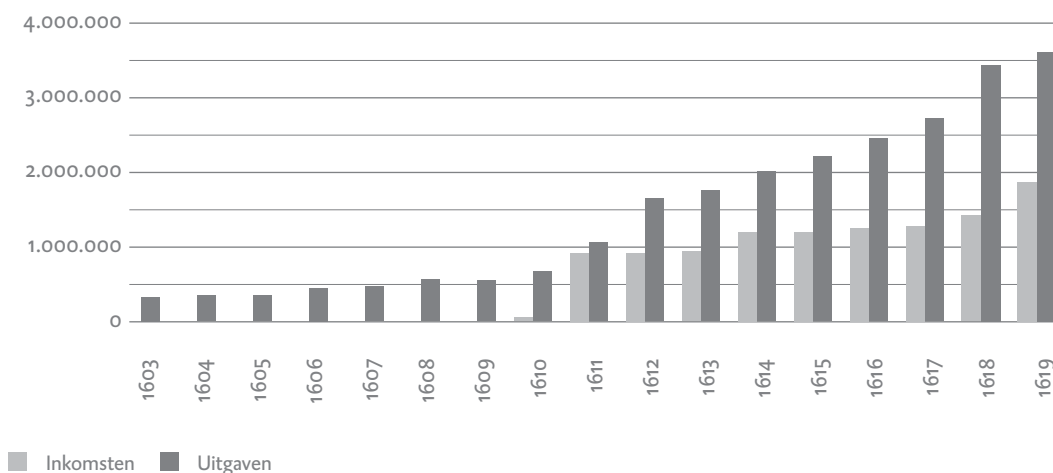
Enkhuizen was dus technisch failliet en kon alleen op de been blijven dankzij geduldige crediteuren en kunstgrepen, waarover zo dadelijk meer. In 1610 begonnen de inkomsten eindelijk te vloeien toen de *Patania* terugkwam met een lading die meer dan 900.000 gulden opbracht, zodat de kamer in 1611 weer even bijna solvent was (Grafiek 2). Daarna duurde het tot 1613 voordat de *Bantam* aankwam, maar die lading leverde slechts 200.000 gulden op omdat het schip verging bij Ameland met een deel van de goederen. Vervolgens kwamen pas in 1618 weer twee Enkhuizer schepen terug, die samen 553.980 gulden opbrachten. Daarna duurde het weer bijna vier jaar voordat het vijfde schip arriveerde. Ondertussen liepen de kosten door en daalde bovendien de opbrengst per ton scheepsruimte, zodat Enkhuizen steeds dieper in het rood belandde. In 1619 sloot het grootboek met een negatief vermogen van meer dan een miljoen gulden, dat wil zeggen, bijna twee maal het aandelenkapitaal.

28 Dit is exclusief de equipagekosten en extra uitgaven die na de *Alkmaar* plaatsvonden. Deze kosten zijn niet in het grootboek opgenomen.

29 *Ibidem*, grootboek kamer Enkhuizen, fol. 155.

De verkoopopbrengst schoot niet alleen tekort door schipbreuken maar ook door meer structurele oorzaken. Ten eerste, juist toen de kamer in 1618 een flinke lading had binnengekregen, drukten marktverzadiging en oplopende voorraden de prijzen. Verder mocht Enkhuizen zijn verkoopprijzen niet zelf vaststellen. Dat deden de Heren XVII en sommige beslissingen vielen voor de kamer nadelig uit. Toen Amsterdam bijvoorbeeld in 1618 met te grote voorraden kampte, besloten de Heren XVII de looptijd van rabatten op peper te verlengen van 9 op 24 maanden.³⁰ Die rabatten waren tegelijk een verkoopstimulans en een financieringsmethode. Kopers kregen korting op de prijs van goederenaankopen wanneer de koper direct contant betaalde in plaats van na de gebruikelijke betaaltermijn van 9 of nu dus voor peper 24 maanden. Met rabatten nam de compagnie dus eigenlijk krediet op. Dat was tamelijk duur. Omgerekend bedroeg het rentepercentage zo'n 10 procent op jaarbasis terwijl zoals we zagen obligaties 6,25 procent kostten. Enkhuizen boekte in 1618 rabatten ter waarde van 93.139 gulden, dat wil zeggen, de kamer stopte na 1618 voor ruim 930.000 gulden aan gaten met relatief dure rabatten in plaats van met obligaties.³¹ Dat werpt de vraag op wat voor financieringsbeleid de voc eigenlijk volgde.

Grafiek 2. Cumulatieve inkomsten en uitgaven van de kamer Enkhuizen

Bron: NA 1.04.02 VOC, grootboek kamer Enkhuizen.

³⁰ *Ibidem*, inv.nr. 100, fol. 401-402, 18-19 augustus 1617.

³¹ *Ibidem*, grootboek kamer Enkhuizen, fol. 429, 648.

Grote, gecentraliseerde bedrijven hebben verschillende economische voordelen. Zo kunnen ze meestal goedkoper werken door het realiseren van schaalvoordelen bij de inkoop of productie en ze kunnen hun risico's beter spreiden. Die schaalvoordelen deden zich bij VOC eigenlijk alleen voor bij de inkoop van producten in Azië en niet bij de bouw en uitrusting van schepen, immers dat deden de kamers ieder voor zich. Ook de risicospreiding lijkt het bedrijf tijdens de eerste octrooiperiode slechts beperkt gerealiseerd te hebben, want de inkomsten van kamers waar schepen terugkwamen werden gedurende deze periode amper gebruikt om de tekorten van kamers als Enkhuizen te dekken waarvan de schepen vergingen. Enkhuizen moest het aanvankelijk grotendeels zelf zien te rooien, met als gevolg nodeloze kosten.

De VOC ontwikkelde pas halverwege de tweede tienjarige rekening een gecentraliseerd, gezamenlijk financieel beleid. De eerste jaren ontbrak zelfs een uniforme administratie. Volgens artikel XIV van het octrooi moesten kamers wel rekeningen van equipage en goederen op verzoek naar andere kamers zenden, maar er bestonden geen voorschriften over hoe die stukken eruit moesten zien. Pas toen bij een controle in 1607 de boeken van Delft en Rotterdam grote fouten bleken te vertonen, besloten de Heren XVII een gestandaardiseerde administratie in te voeren ondersteund door jaarlijkse controles door de kamers onderling.³² Om die reden opende Enkhuizen een nieuw journaal en grootboek in juni 1608. Hoe los de samenhang toen nog was blijkt ook uit een resolutie van de Heren XVII van augustus 1608, die kamers verplichtte elkaar te betalen met volwaardige munten.³³ Kennelijk sprak dat niet vanzelf en had een kamer geprobeerd een andere kamer af te schepen met te licht geld. In dat klimaat wilden kamers natuurlijk ook elkaars schulden niet dragen. Volgens octrooiartikel XIII konden kamers die zonder goederen zaten deze krijgen van andere kamers, maar in oktober 1607 besloten de Heren XVII dat hiervoor moest worden betaald.³⁴ Twee jaar later bepaalden ze dat kamers niet verplicht konden worden voor elkaar geld op te nemen.³⁵ In september 1610 bevestigden ze bovendien nog eens dat kamers hun equipagezaken zelf moesten regelen.³⁶

Enkhuizen deed dat door drie verschillende geldbronnen aan te boren. Voor de uitreding van 1609-1610 leende de kamer allereerst 6.000 gulden van Amsterdam en liefst 20.000 gulden van Hoorn.³⁷ Die schulden liepen vervolgens op tot 20.000 gulden aan Amsterdam en 26.010 aan Hoorn in 1611.³⁸ Hierover moest Enkhuizen rente betalen, wat het losse onderlinge

32 Stapel, *Beschryvinge I*, eerste boek, 315-316.

33 NA 1.04.02 VOC, inv.nr. 221, Index resoluties 1602-1736, fol. 340-341, 4 augustus 1608.

34 *Ibidem*, fol. 438.

35 *Ibidem*, inv.nr. 100, fol. 37-38, 25 maart 1609.

36 *Ibidem*, fol. 94, 11 september 1610.

37 *Ibidem*, inv.nr. 14854, fol. 60, 144.

38 *Ibidem*, fols. 156, 204, 215, 221, 314.

verband tussen de kamers nog eens onderstreept. De Enkhuizer bewindhebbers gingen daarnaast ook zelf de geldmarkt op door een beroep te doen op het netwerk van één van hen, François du Gardijn, die niet in Enkhuizen maar in Amsterdam woonde en werkte.³⁹ Door de snelle groei van de internationale handel en het ontstaan van nieuwe financiële technieken zoals het gebruik van aandelen als onderpand had de Amsterdamse markt een groter aanbod van geld en een lagere rente dan die in Enkhuizen.⁴⁰ Hoewel uit het grootboek niet valt af te leiden hoeveel Du Gardijn in afzonderlijke jaren leende, kunnen we er wel uit opmaken dat hij tussen juni 1608 en november 1610 in totaal 89.000 gulden leende van Amsterdamse geldschietters.⁴¹ Daarmee regelde hij het grootste deel van de voor de equipage van 1610 benodigde fondsen. Tenslotte leende Enkhuizen ook geld van de door de voc beheerde fondsen afkomstig van de Compagnie van veertien schepen. Deze expeditie was in 1602 onder Van Warwijck vertrokken, net na de oprichting van de voc, die het beheer ervan overnam en op een aparte rekening voerde.⁴² Amsterdam leende in 1608 al eens geld van deze rekening en het jaar daarop besloten de Heren XVII dat kamers dit stelselmatig mochten doen. Enkhuizen maakte daar meteen gebruik van door 17.639 gulden te lenen onder expliciete vermelding dat het geld diende voor de equipage van de twee jachten *Hazewind* en *Brak*.⁴³

Enkhuizen had dus al een aardige schuld opgebouwd toen zich nieuwe verplichtingen aandienen in de vorm van de dividenduitkering waartoe de Heren XVII in 1610 besloten. Aandeelhouders zouden 75 procent in foelie krijgen, 50 procent in peper en 7,5 procent in geld.⁴⁴ Ofschoon veel aandeelhouders liever geld hadden en de lastig verkoopbare specerijen weigerden, moest Enkhuizen wel een deel in natura uitkeren. De daarvoor

39 Op 21 april 1620 werd in de Oude Kerk te Amsterdam ene Franssoijs Gardijn begraven, wonende in de 'munckestraet' (vermoedelijk de niet meer bestaande Munnikestraat). Het is aannemelijk dat dit François du Gardijn is geweest en hij dus in Amsterdam woonachtig was, omdat de rekening van François du Gardijn bij de Amsterdamse Wisselbank ophield in 1620; Stadsarchief Amsterdam (verder SA), Doop-, Trouw- en Begraafboeken, inv.nr. 1044, fol. 56r; SA, Wisselbank, inv.nr. 686-689.

40 O. Gelderblom en J. Jonker, 'Completing a Financial Revolution: The Finance of the Dutch East India Trade and the Rise of the Amsterdam Capital Market', *The Journal of Economic History* 64 (2004) 663-665.

41 NA 1.04.02 VOC, grootboek kamer Enkhuizen, fol. 255. Dit bedrag werd in één keer geboekt, waardoor het niet mogelijk is om te achterhalen hoeveel hij per jaar leende.

42 VOC octrooi, artikel VII. De volledige tekst van het octrooi is te vinden in J.A. van der Chijs, *Geschiedenis der stichting van de vereenigde O. I. Compagnie en der maatregelen van de Nederlandsche regering betreffende de vaart op Oost-Indië* (Leiden 1856) 118-135.

43 NA 1.04.02 VOC, inv.nr. 100, fol. 42, 25 maart 1609 (besluit); grootboek kamer Enkhuizen, fol. 181 (lening Enkhuizen).

44 Den Haan, *Moedernegotie*, 114. De laatste 30 procent werd in maart 1612 in noten uitgekeerd.

benodigde foelie en peper bezat de kamer echter niet, want de intussen teruggekeerde *Patania* had vooral kruidnagels en nootmuskaat meegebracht.⁴⁵ Enkhuizen moest daarom voor 21.523 gulden aan peper lenen bij Middelburg en voor bijna 45.000 gulden lenen bij Amsterdam, wat geboekt werd als een post aan de ‘participanten voor uitgifte op haer capitael’.⁴⁶ Conform de resolutie van 1607 moest Enkhuizen deze goederen betalen, maar dat geld was er niet zodat de kamer het openstaande bedrag als een schuld in rekening-courant boekte. De opbrengsten van goederen uit de *Patania* delgden een deel van deze schuld in november 1610.⁴⁷

Het Enkhuizer grootboek laat zien dat dit rondsturen van goederen vaker gebeurde. Hoewel de kamer het overgrote deel van de specerijen aan Amsterdamse kooplieden verkocht, kon de *Patania*’s lading bijvoorbeeld niet helemaal ter plaatse worden afgezet, zodat Enkhuizen in 1611 grote hoeveelheden kruidnagels naar Middelburg en Amsterdam zond.⁴⁸ Ook verkocht Amsterdam soms goederen die Zeeland eerder van Enkhuizen had ontvangen.⁴⁹ Daarbij opende het gebruik van onderlinge rekeningen-courant ook de mogelijkheid om vorderingen op derden uit te wisselen. Zo schreef Middelburg in juni 1610 een vordering van 10.000 gulden op de koopman Johan van Wely uit Amsterdam over aan Enkhuizen.⁵⁰ François du Gardijn zorgde vervolgens voor het innen ervan.

Het rondsturen van goederen en de verrekening ervan in rekening-courant betekenden weliswaar een stap vooruit wat betreft de coördinatie tussen de kamers, maar het onderstreept natuurlijk ook hoe inefficiënt die spreiding van bedrijfsactiviteiten eigenlijk was, immers vanuit bedrijfsperspectief gingen geld en goederen van vestzak naar broekzak en terug. Het had bovendien voor de hand gelegen om alle kamers via Amsterdam te laten lenen omdat het geld daar het goedkoopst was, maar de resolutie uit 1609 hield dat tegen. In juli 1611 besloten de Heren XVII dat kamers vanaf nu wel voor elkaar geld mochten opnemen met obligaties en Enkhuizen gebruikte die mogelijkheid ook nu en dan, de laatste keer op 5 maart 1612.⁵¹ De mogelijkheden om elders schuld op te nemen bleven echter beperkt omdat bewindhebbers daarvoor in persoon aansprakelijk waren.

Historici hebben tot nu toe steeds aangenomen dat artikel XLII van het octrooi de bewindhebbers beperkte aansprakelijkheid gaf, zoals bestuurders

45 NA 1.04.02 VOC, grootboek kamer Enkhuizen, fol. 250.

46 *Ibidem*, fols. 250, 251, 254.

47 *Ibidem*, fols. 250, 254.

48 *Ibidem*, fol. 309.

49 *Ibidem*, fols. 367, 373.

50 *Ibidem*, fol. 168; het ging om de levering van een diamant ter waarde van 10.000 gulden.

51 *Ibidem*, inv.nr. 100, fol. 135, 20 juli 1611; inv.nr. 14854, fol. 335 (laatste keer).

van moderne ondernemingen die hebben. Tijdens de eerste octrooiperiode waren ze echter nog volledig aansprakelijk.⁵² Een resolutie van de Heren XVII uit 1609 onderstreepte dat bewindhebbers afzonderlijk aansprakelijk bleven voor door hun kamer opgenomen geld.⁵³ Een Zeeuws incident twee jaar later toont aan dat buitenstaanders er ook zo over dachten. Toen de kamer Middelburg al te lang talmde met het betalen van een schuld aan de Staten van Zeeland, wilde de ontvanger-generaal de bewindhebbers doen gijzelen. De burgemeester van Middelburg hield dat eerst tegen, maar ging vervolgens akkoord.⁵⁴ Hoe de zaak afliep, vertellen de resoluties niet. De aard der zaak is echter duidelijk: de Staten achtten bewindhebbers persoonlijk aansprakelijk voor schulden van de kamer, anders hadden de leden geen gijzeling overwogen maar beslag gelegd op de bezittingen van de kamer. De tekst van door de voc uitgegeven obligaties vermeldde eveneens uitdrukkelijk dat bewindhebbers met persoon en goederen instonden voor de door hen aangegane schuld.⁵⁵ Pas in 1622-1623 verwierven de bewindhebbers zich beperkte aansprakelijkheid, zoals we nog zullen zien.⁵⁶ Tot die tijd konden kamers vanwege de persoonlijke aansprakelijkheid geen leningen opnemen via Amsterdam, want dan zouden de bewindhebbers daar medeaansprakelijk worden voor schulden zonder inzicht te hebben in het gevoerde financiële beleid van de betreffende kamer. Daarmee bleef voor andere kamers de toegang tot de grootste geldmarkt van de Republiek gesloten tenzij ze beschikten over andere toegangen, zoals bijvoorbeeld Enkhuizen in de persoon van de in Amsterdam wonende bewindhebber Du Gardijn. Om die reden maakte Enkhuizen dankbaar gebruik van diens bemiddeling.

De preciaire financiële positie van kleine kamers als Enkhuizen, en zoals we zagen vermoedelijk ook Rotterdam, Hoorn en Delft, schiep bovendien een nieuw probleem. Volgens het octrooi moesten de bewindhebbers in 1612 de eerste tienjarige rekening presenteren en de aandeelhouders die dat wilden hun geld teruggeven, om vervolgens een nieuwe compagnie op te richten die de tweede helft van het octrooi zou uitbaten. Al in 1606 voorzagen de bewindhebbers dat dit nooit zou lukken en probeerden ze steun te verwerven voor het idee de rekening en verantwoording gevolgd door liquidatie niet te laten plaatsvinden. Drie jaar later protesteerde Isaac le Maire ertegen bij Van Oldenbarnevelt. In maart 1611, een jaar voordat de liquidatie plaats zou

52 Van Brakel, *Hollandsche handelscompagnieën*; Van der Heijden, *Ontwikkeling*; Den Heijer, *Geoctrooierde compagnie*. Uitgebreider over de consequenties hiervan: Gelderblom, De Jong en Jonker, 'Formative Years'.

53 NA 1.04.02 VOC, inv.nr. 100, fol. 37-38, 25 maart 1609.

54 *Ibidem*, inv.nr. 11046, resoluties Staten van Zeeland inzake VOC, 1607-1700, 9 mei, 8 juni, 20 en 22 september 1611.

55 *Ibidem*, inv.nr. 7064 (assurantiecontract), film 4883, waarin bijgebonden een obligatie uit december 1621 en één uit januari 1622.

56 Gelderblom, De Jong en Jonker, 'Formative Years'.

moeten vinden, schreven de Staten van Friesland aan de Staten-Generaal dat de door de bewindhebbers nagestreefde octrooiverlenging onbillijk zou zijn.⁵⁷ Ondertussen bewerkten de bewindhebbers de Staten-Generaal met nota's en berekeningen om aan te tonen dat de compagnie al heel veel geld ten behoeve van het land gestopt had in het opbouwen van een positie in Azië en het bevechten van de Spanjaarden daar, dat dit ten koste van het handelsbedrijf en de aandeelhouders was gegaan en dat die investeringen bij liquidatie van de eerste tienjarige rekening verloren zouden gaan.⁵⁸ De investeringen zouden juist verhoogd moeten worden om de positie zeker te stellen. In juli 1612 stonden de Staten-Generaal de bewindhebbers in principe toe om de compagnie niet te liquideren, waarmee ze het ingelegde kapitaal van de aandeelhouders *de facto* permanent maakten.⁵⁹

Met het vervallen van de liquidatieplicht kon de VOC weer vooruit kijken en stappen nemen om de interne bedrijfsvoering te stroomlijnen. Waarschijnlijk stonden de kamers elkaar sindsdien rood staan in rekening-courant toe, gezien de datum (5 maart 1612) van de laatste obligatie die Enkhuizen met een andere kamer afsloot.⁶⁰ De liquiditeitspositie van het bedrijf bleef echter zorgwekkend en de ruimte voor het opnemen van schuld beperkt. Om die reden sloten de bewindhebbers in maart 1613 een uiterst curieus verzekeringscontract dat een minimale opbrengst van de dat jaar uit te zenden vloot moest veiligstellen. De verzekeraars ontvingen een premie van vijf procent en garandeerden daarvoor dat de opbrengst van de vloot tenminste 3,2 miljoen gulden zou bedragen; zo niet, dan pasten zij het verschil bij. De premie was redelijk gegeven het patroon van terugkerende schepen en

57 NA 1.04.02 VOC, inv.nr. 368, extracten resoluties Staten-Generaal, 1600-1616, brief Staten van Friesland 16 maart 1611; Le Maire's aanbiedingsbrief en nota in NA 3.01.14, Van Oldenbarnevelt, inv.nr. 3123 en de aanbiedingsbrief gepubliceerd in S.P. Haak en A.J. Veenendaal (eds.), *Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie 1570-1620*, II, 1602-1613 (Den Haag 1962) 293-294; Funnell en Robertson, 'Dutch East India Company', 351; Steensgaard, 'Dutch East India Company', 246, 251.

58 NA 1.04.02 VOC, inv.nr. 368, bewindhebbers aan Staten-Generaal, 17 november 1610; NA, Staten-Generaal (1431) 1576-1796 (verder Staten-Generaal), inv.nr. 4841, Registers van resoluties betreffende de Oost-Indische Compagnie, 1602-1612, fol. 89vo, 8 september 1609, fols. 100-108, remonstrantie VOC (16?) november 1610, fols. 162-162vo, resolutie 13 maart 1612, fols. 163-167, remonstrantie VOC, fols. 181vo-189, remonstrantie VOC.

59 NA 4841 Staten-Generaal, inv.nr. 4841, fol. 181, resolutie 28 juli 1612.

60 NA 1.04.02 VOC, inv.nr. 14854, fol. 335.

de tot dan gerealiseerde verkopen.⁶¹ Aandeelhouders mochten als eerste op het contract intekenen en het overgrote merendeel deed dat ook, al zag een aantal prominenten als Reinier Pauw ervan af.

Voor ons verhaal zijn twee aspecten van het verzekeringscontract belangrijk. Ten eerste de zeldzame, onorthodoxe vorm. Kennelijk zat de VOC zo verlegen om geld en was het bedrijf zozeer verstoken van conventionele financieringsmiddelen dat de bewindhebbers hun toevlucht moesten nemen tot deze hoogst merkwaardige noviteit. Alleen de Engelse East India Company paste een vergelijkbaar contract ook enige malen toe in de jaren 1630, verder komt het in de verzekeringsliteratuur niet voor. Ten tweede, de VOC gebruikte het contract slechts één keer, dus de noodzaak tot het toepassen van dergelijke lapmiddelen verdween.⁶²

De administratie van Enkhuizen laat goed zien wat er tussen 1612 en 1618 op lokaal niveau gebeurde. De kamer had nog steeds te weinig eigen inkomsten. De forse opbrengsten van de *Patania* waren druppels op een gloeiende plaat geweest en die van de *Bantam* vielen tegen. In 1612 en 1613 had Enkhuizen daarom geen equipage kunnen verzorgen, dit gebeurde pas weer in 1614. Hoewel het vervolgens nog tot 1618 duurde voordat er weer een schip binnenkwam, kon de kamer toch vanaf 1616 jaarlijks meedoen door op grote schaal te lenen, en wel op twee manieren. Du Gardijn nam grote bedragen geld op tot de schuld van de kamer in 1616 een piek van 350.000 gulden bereikte (Grafiek 3). Daarnaast kreeg Enkhuizen meer en meer goederen van elders op krediet in rekening-courant, die de kamer vervolgens voor eigen rekening verkocht. Op deze manier ontving Enkhuizen bijvoorbeeld in 1617 goederen ter waarde van 1.055.213 gulden uit Amsterdam.⁶³

De door Du Gardijn opgebouwde schuld was duurder dan de onderlinge kredieten tussen kamers en dus zocht de compagnie opnieuw naar wegen om de eigen kasreserves effectiever te gebruiken. Uitbreiding van de interne kredietverlening vergde echter het scheppen van garanties. In augustus 1617 stelden de Heren XVII vast dat sommige kamers, waaronder Delft, Rotterdam en Hoorn, ‘merckelycke sommen van comptanten in voo[r]raet’ hadden.⁶⁴ Dat geld bleef ‘ledich ende vruchteloos’ liggen, terwijl andere

61 F.W. Stapel en E.L.G. den Dooren de Jong, ‘Bijdragen tot de geschiedenis der zeeverzekering I. De zeeverzekering der Vereenigde Oostindische Compagnie’, *Het Verzekeringsarchief* 9 (1928) 81-108; Van Dam, *Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie*, I, eerste deel, 207-208; J.P. van Niekerk, *The Development of the Principles of Insurance Law in the Netherlands from 1500-1800* (Pretoria 1998) 83; Gelderblom, De Jong en Jonker, ‘Formative Years’; voor de berekening

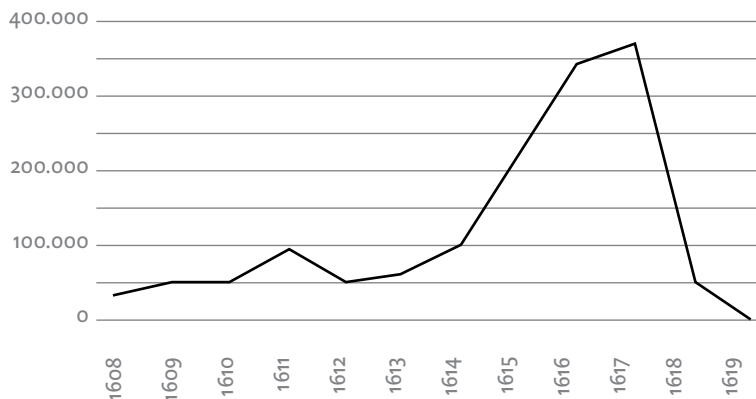
zie O. Gelderblom, A. de Jong en J. Jonker, ‘Permanent Capital and Risk Management: The Case of the VOC Insurance Contract of 1613’ (working paper Utrecht University), http://vk.library.uu.nl/vkc/seh/research/Lists/Working%20Papers/Attachments/62/Permanent%20capital%20and%20risk%20management_EHS2011.pdf.

62 Gelderblom, De Jong en Jonker, ‘Permanent Capital’.

63 NA 1.04.02 VOC, grootboek kamer Enkhuizen, fols. 483, 529.

64 NA 1.04.02 VOC, inv.nr. 100, fol. 393, 17 augustus 1617.

Grafiek 3. De uitstaande obligaties van de kamer Enkhuizen, 1608-1619

Bron: NA 1.04.02 VOC, grootboek kamer Enkhuizen, rekening opgenomen penningen. De periode 1608-1610 is een schatting gebaseerd op de obligaties afgesloten door Du Gardijn, de lening van de veertien schepen en extra opgenomen penningen voor loonkosten. Vanaf 1611 bevat het grootboek een aparte rekening met de schuldenlast.

kamers het konden gebruiken ‘tot de noodige equipage oft aflossing vande schulden’, zodat onnodige financieringskosten vermeden konden worden.⁶⁵

Om kredietgeving tussen de kamers mogelijk te maken namen de Heren XVII twee stappen. In oktober centraliseerden ze het financiële beleid; voortaan mochten kamers alleen krediet opnemen na voorafgaande goedkeuring ten aanzien van bedragen en rentetarieven.⁶⁶ Een maand later geboden de heren dat de afgevaardigden ter vergadering voortaan staten mee moesten nemen die de actuele financiële positie van hun respectievelijke kamers toonden. Zo werd het makkelijker om bestaande reserves zo effectief mogelijk te verdelen tussen de kamers. Ze stelden tevens een contract op dat alle zittende en toekomstige bewindhebbers moesten tekenen en waarbij ze zich solidair verbonden voor de schulden door één van hen ten behoeve van de kamer aangegaan.⁶⁷

Twee aspecten van dit contract trekken de aandacht. Allereerst blijkt hieruit duidelijk dat bewindhebbers zich ten volle bewust waren van hun persoonlijke aansprakelijkheid voor aangegane schulden, want ze transformeerden deze met behoud van het persoonlijke element in een solidaire, eigenlijk een collectieve aansprakelijkheid voor de afzonderlijke

65 *Ibidem*, fol. 423, 28 oktober-4 november 1617.

66 In mei 1618 werd dat tarief vastgesteld op het Amsterdamse niveau van 5,5%; *Ibidem*, fol. 451, 8-17 mei 1618.

67 *Ibidem*, fols. 424-425.

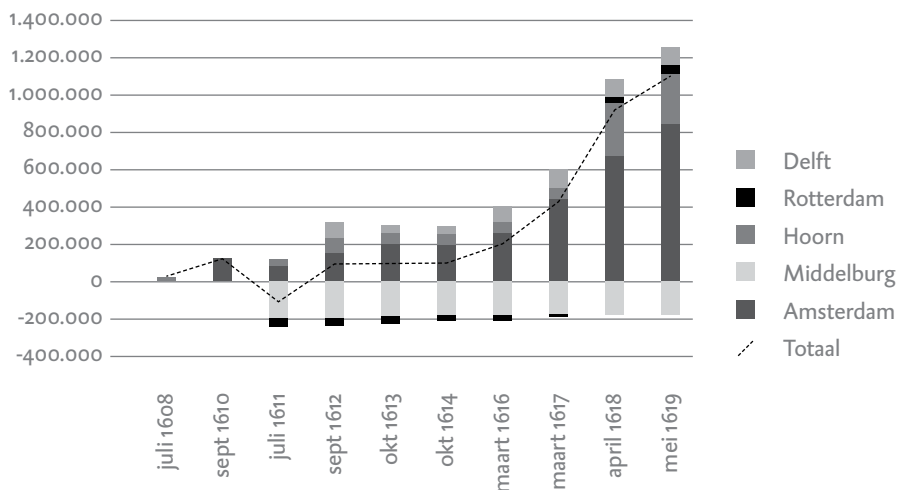
kamers. Ten tweede zagen ze de kamers kennelijk als een losse associatie van personen en niet als een rechtspersoon in zichzelf, want anders zouden zittende bewindhebbers hun opvolgers hebben gebonden en hoefden deze laatsten niet zelf ook te tekenen. Samen met de tegelijk doorgevoerde centralisatie van het financiële beleid markeert het contract dus een belangrijk moment in de evolutie van de VOC als bedrijf, van versnippering naar het realiseren van schaalvoordelen, en van een personenassociatie naar een rechtspersoon. De aandrang tot deze veranderingen lijkt enerzijds gelegen te hebben in een behoefte aan meer vreemd vermogen uit de markt, anderzijds in de wens om de schulden tussen de kamers op te kunnen laten lopen. In Enkhuizen daalde dadelijk het bedrag uitstaande obligaties, omdat de kamer meer goederen van elders in rekening-courant ging betrekken en daarmee op krediet van andere kamers inkomsten genereerde. Dat betekende een aanzienlijke verlaging van de rentelasten.

Grafiek 4 geeft weer hoe de rekeningen-courant van Enkhuizen met de andere kamers zich ontwikkelden. Van 1612 tot en met 1614 was de Enkhuizer positie tegenover andere kamers min of meer in balans, de kamer had ongeveer evenveel te vorderen (onder de x-as) als te betalen (boven de x-as). Vanaf 1616 liep de debetstand echter sterk op, vooral door toenemende leveranties van Amsterdam, Hoorn en later ook Rotterdam. De door Amsterdam in rekening gebrachte goederen, en mogelijk ook de leveranties van Hoorn en Rotterdam, werden overigens gewoon daar ter plekke voor rekening van Enkhuizen verkocht, want Enkhuizen verstreekte voornamelijk rabatten aan Amsterdamse kooplieden. Waarschijnlijk leende Amsterdam dus voor een relatief lage rente geld om goederenleveranties aan Enkhuizen mee te financieren, zodat Enkhuizen met de inkomsten daaruit zijn uitstaande schulden kon afbetalen. Alleen Middelburg bleef structurele debiteur van Enkhuizen, vermoedelijk omdat Zeeuwse schepen goederen meenamen van Enkhuizer schepen die in Azië bleven of ergens strandden en Middelburg tijdens deze hele periode nauwelijks overschotten had.

Dankzij deze onderlinge kredieten kon Enkhuizen vanaf 1616 jaarlijks schepen uitreden (Tabel 1). Waarschijnlijk was echter met een totaal van ongeveer 1,3 miljoen gulden de grens van deze onderlinge faciliteit bereikt, want daarna moet Enkhuizen veel geld op de markt hebben opgenomen. In 1623 becijferden de Heren XVII namelijk dat de kamer een schuld van ruim 500.000 gulden had, dat wil zeggen het vreemd vermogen was ongeveer gelijk aan het eigen vermogen.⁶⁸

68 De schuld van Enkhuizen bedroeg 195.920 gulden in mei 1620, 204.598 gulden in mei 1621, 297.486 gulden in maart 1622 en 502.470 gulden in maart 1623; *Ibidem*, fol. 550-551, 591, 599, 650.

Grafiek 4. Rekening-courant saldi bij de kamer Enkhuizen, 1608-1619

Bron: NA 1.04.02 VOC, grootboek kamer Enkhuizen.⁶⁹

Die oplopende schuld bestond inmiddels grotendeels uit obligaties die vermoedelijk in Amsterdam geplaatst waren. De eerder doorgevoerde wijziging van het aansprakelijkheidsbeleid van de bewindhebbers riep echter vragen op bij beleggers wie nu eigenlijk instond voor betaling van rente en aflossing. Er circuleerden nu immers twee verschillende soorten obligatie, één als voorheen uitgegeven door bewindhebbers en door hen gegarandeerd met persoon en goed, en één uitgegeven door de rekenmeester en zonder die garantie.⁷⁰ De kamer Amsterdam besloot daarom in oktober 1623 om de tekst van de gedrukte obligatieformulieren te wijzigen. Obligatiehouders hadden op basis van het oude formulier geclaimd dat bewindhebbers aansprakelijk waren voor opgenomen schuld, zo verhaalde de resolutie, waardoor bewindhebbers in onaangenaamheden konden raken. Ze deelden bovendien de interpretatie van obligatiehouders niet, maar om aan alle twijfel een eind te maken stelden de bewindhebbers een nieuw obligatieformulier vast dat

69 Het grootboek geeft niet alle saldi op dezelfde tijdstippen. Het Hoornse saldo voor 1611 komt daarom uit de opgave voor 1610; het Delftse saldo van september 1612 uit april van dat jaar; het Rotterdamse saldo voor september 1612 komt uit de opgave voor juli 1611. In 1615 werd enkel het saldo van Amsterdam opgegeven ad 198.610 gulden.

70 *Ibidem*, inv.nr. 7064, assurantiecontract, film 4883, vier bijgebonden obligaties Middelburg uit 1621-1622.

de aansprakelijkheid van bewindhebbers nadrukkelijk uitsloot.⁷¹ Met die toeëigening van de beperkte aansprakelijkheid voor compagnie schulden voorzagen de bewindhebbers het centrale financieringsbeleid van de voc van een hechte fundering, waardoor het bedrijf tijdens de tweede octrooi periode fors kon gaan investeren.⁷²

Conclusie

De administratie van de kamer Enkhuizen laat zien dat de voc tijdens de hele eerste octrooi periode met forse naweën kampte van de onvolledige fusie in 1602. De lokale belangen verbonden met de fuserende voorcompagnieën bleven namelijk grotendeels gescheiden en de invloed van de Heren XVII op de bedrijfsvoering van de zes kamers bleef beperkt. Kleinere kamers als Enkhuizen kwamen daardoor in ernstige financiële moeilijkheden zodra ze tegenslagen kregen te verwerken.

De decentrale bedrijfsstructuur van de compagnie wortelde in het particularisme dat de Republiek kenmerkte. Voor een bedrijf als de voc was het particularisme dus inefficiënt, riskant en nodeloos kostbaar. Daarom ontwikkelden de Heren XVII vanaf 1607 een centralisatiebeleid door de administratie en controle daarop te uniformeren en waarborgen te scheppen die de nadelen van de bedrijfsmatige fragmentatie geleidelijk tot hanteerbare proporties deden afnemen. Belangrijke stappen in dat proces waren het vergroten van de mogelijkheid tot het aantrekken van vreemd vermogen door het aanvaarden van een collectieve aansprakelijkheid voor bedrijfsschuld in 1617 en het toeëigenen van beperkte aansprakelijkheid voor bewindhebbers in 1622-1623. Daarmee bereikte de voc een mate van economische coördinatie tussen particularistische belangen die de Staten-Generaal op politiek niveau nog lang zou ontgaan. ◀

71 *Ibidem*, inv.nr. 228, resoluties Amsterdam, 23 oktober 1623. De betreffende obligaties bevinden zich in de Beinecke Library, Yale University.

72 Gelderblom, De Jong en Jonker, 'Formative Years'.

Ruben Schalk (1984) is promovendus bij Economische en Sociale Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Zijn onderzoek richt zich op financiële ondersteuning en institutionele verandering op de Nederlandse onderwijsmarkt gedurende de lange negentiende eeuw. Hij studeerde in 2010 cum laude af met een scriptie over het belang van kapitaalmarkten voor de financiering van ondernemingen in zeventiende-eeuws Enkhuizen, waarbij het oudste ‘aandeel’ ter wereld werd ontdekt. Zie hierover Jan de Bruin en Ruben Schalk, ‘Leven, werk en financiën van Pieter Harmensz, de eigenaar van het oudste aandeel ter wereld’, *Steevast. Jaaruitgave van de Vereniging Oud Enkhuizen* (2011) 74-104. Email: r.schalk@uu.nl.

Oscar Gelderblom (1971) is universitair hoofddocent Economische Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Hij houdt zich bezig met de financiële geschiedenis en handelsgeschiedenis van Europa voor de Industriële Revolutie. In 2013 verschijnt bij Princeton University Press zijn monografie *Cities of Commerce: The Institutional Foundations of International Trade in the Low Countries, 1250-1650*. In 2011 publiceerde hij (met Joost Jonker), ‘Public Finance and Economic growth: The Case of Holland in the Seventeenth Century’, *Journal of Economic History* 71 (2011) 1-40. In 2009 verscheen: Oscar Gelderblom (ed.), *The Political Economy of the Dutch Republic* (Farnham). Email: o.gelderblom@uu.nl.

Joost Jonker (1955) is NEHA hoogleraar Bedrijfs Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en universitair hoofddocent Economische- en Sociale Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Hij houdt zich bezig met de financiële geschiedenis en bedrijfs Geschiedenis sinds 1500. Publicaties: Oscar Gelderblom en Joost Jonker, ‘Public Finance and Economic Growth: The Case of Holland in the Seventeenth Century’, *Journal of Economic History* 71 (2011) 1-40; Joost Jonker, ‘Grösse um jeden Preis, der Aufstieg und der vorhersehbare Fall von ABN AMRO 1960-2006’, in: H. Wixforth (ed.), *Geld und Kapital, Jahrbuch der Gesellschaft für mitteleuropäische Banken- und Sparkassengeschichte* (Stuttgart 2010) 175-198; Keetie Sluyterman en Joost Jonker, *Thuis op de wereldmarkt. Nederlandse handelshuizen door de eeuwen heen* (Den Haag 2000). Email: j.jonker@uu.nl.